

Світлана Батуріна

ОБРАЗ ПОЛЯКІВ І ПОЛЬЩІ В УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

DOI: 10.5281/zenodo.4394415

© С. Батуріна, 2020. CC BY 4.0

Мета статті – шляхом аналізу сучасних шкільних підручників реконструювати формування образу взаємин між українцями та поляками впродовж тривалого періоду від середньовіччя до середини ХХ ст. До основних завдань публікації належить: відслідковування змін, які відбулися (чи не відбулися) у сприйнятті найближчого сусіда та відносин із ним, у порівнянні з попереднім поколінням українських підручників; яким чином у них представлені поляки, польська держава та спільне минуле від часів середньовіччя до сьогодення. **Методологічною основою** публікації є деконструкція текстів українських шкільних підручників для 5–11 кл. **Наукова новизна** полягає в здійсненому вперше комплексному аналізі такого об'єму текстів підручників у визначеному контексті. **Висновки.** Відзначено, що поляки і Польща в текстах підручників з'являються в певні історичні періоди, висвітлення кожного з яких відзначено особливостями, зумовленими економічними, політичними й суспільними чинниками: доба середньовіччя – династичні контакти й мілітарні конфлікти польських королів і руських князів; ХІV – перша половина ХVІІ ст. – річпосполитський період від підпорядкування Польщею території Галицько-Волинського князівства і колишніх теренів Русі до Хмельниччини; кінець ХVІІІ–ХІХ ст. – від Коліївщини до відновлення польської держави; період ХХ ст. Спільним для висвітлення усіх цих періодів, попри специфіку та унікальність, є наявність конфлікту. Історія Польщі та україно-польських взаємин актуалізується в підручниках майже винятково через конфронтацію між обома народами в політичній чи військовій площині.

Ключові слова: Польща, поляки, підручники, історія України, образ «іншого».

Україна і Польща мають непросту історію співіснування в кордонах спільних держав, драматичних колізій політичних, соціальних та конфесійних конфліктів, а також досвід культурного взаємообміну та впливів, що збагачували обидва народи. Усі ці фактори, безперечно, відбивалися на формуванні в українському соціумі образу Польщі, поляків як «іншого». Різні аспекти його репрезентації представлені в сучасній історіографії¹. Одним із них є конструювання такого

¹ Зашкільняк Л. Історія «своя» й історія «чужа». *Критика*. 2009. Ч. 9–10. С. 143–144; Його ж. Образ Польщі і поляків у сучасній Україні. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2011. Вип. 60. С. 63–72; Середя В. Конструювання образу іншого та історичної ідентичності в Україні і Польщі: порівняльно-текстуальний аналіз шкільних підручників з історії. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*. Харків, 2003. С. 270–276; Sereda W. Święta historia i bohaterowie narodowi w świadomości mieszkańców Doniecka i Lwowa. *Ukraina Nowa*. Red. Jarosław Moklak. Kraków: «Historia Jagellonica». 2006. № 2. Р. 109–122; Яковенко Н. Брати/вороги або поляки очима українця ХVІІ–ХVІІІ століть. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 1997. № 10. С. 156–167; Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків). *Польсько-українські студії. Т. 1: Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.)*. Київ, 1993. С. 26–30; Janmaat J. G. The «Ethnic Other» in Ukrainian History Textbooks: The Case of Russia and the Russians. *Compare: a Journal of Comparative Education*. Vol. 37. № 3. P. 307–324; Kasianov G. Rewriting or Rethinking? Contemporary Ukrainian Historiography and Nation-Building. *Dilemmas of State-led National Building in Ukraine* / Eds. Taras Kuzio and Paul D'Anieri. Westport, Con: Praeger Publishers, 2002; Бомсдорф Ф., Бордюгов Г. Учебники истории: носители стереотипов, па-

образу в шкільних підручниках. Це теж не нова тема, оскільки вона перебуває в центрі уваги дослідників, починаючи від 1990-х рр., відколи Україна стала самостійним державним суб'єктом². Згідно з результатами цих студій можна схематично окреслити спосіб і образ сприйняття/«віншування» поляків, Польщі, спільного історичного минулого, міждержавних та міжнаціональних взаємин. Така схема виглядатиме наступним чином:

- Польща і поляки представлені конкуруючими або ж ворожими об'єктами, які протистояли державотворчим прагненням українців;
- етноцентризм, протиставлення себе сусіднім народам;
- українська історія здебільшого розглядається крізь призму політичних відносин, переважання державоцентричної візії минулого;
- модернізація минулого. Сучасне уявлення і трактування категорій «держава», «нація», «народ», «вітчизна» та ін. переносяться на ранньомодерні часи й навіть добу середньовіччя;
- ототожнення й поєднання етнічного та конфесійного, етнічного та соціального, результатом якого стають сучасні означення, на кшталт – польсько-католицький, польсько-шляхетський та ін.;
- домінування ще радянських схем і кліше, які трансформувалися, змінивши зміст і наповнення. Наприклад, «класова боротьба» – «національно-визвольна боротьба», «назрівання», «рушійні сили» і т. п.;
- водночас, попри приклади негативної рецепції спільних сторінок минулого, у текстах підручників мають місце виважені судження. Окрім висвітлення й констатації конфліктів, які існували, спостерігається спроба об'єктивної оцінки їх суті та природи. В окремих підручниках Польща також трактується і як своєрідний місток, через який на українські терени потрапляли ідеї європейського гуманізму, реформації, відбувалися освітні впливи, засвоювалися традиції магдебурзького права, засади парламентаризму та ін.

Завданням цієї публікації є аналіз сучасних підручників з історії України, написаних упродовж останнього десятиліття. Головною метою є відслідковування змін, які відбулися (чи не відбулися) у сприйнятті найближчого сусіда та того, яким чином у них представлені поляки, польська держава та спільне минуле від часів середньовіччя до сьогодення. Окрім цього, цікавим видається порівняння трактування окремих подій, періодів в українських і польських підручниках. До уваги взято шкільні підручники для 5–11 кл., які отримали рекомендації до застосування в загальноосвітніх школах.

Слід відзначити, що з постановлянням України як самостійної держави її відносини з Польщею в гуманітарній сфері набувають конструктивного характеру. У травні 1992 р. між обома державами був підписаний договір про добросусідство, в якому, зокрема, зачіпалася й сфера гуманітарного співробітництва³. Уже через

м'яти о конфліктах или источник для взаимопонимания. *Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа, Центральной Азии: старые и новые образы в современных учебниках истории*. Москва, 2003; Гончаренко Н., Кушнарьюва М. Школа віншування. *Критика*. 2001. № 4. С. 12; Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України: Матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 14 липня 2010 р.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011.

² Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ, 2002; Гончаренко Н., Кушнарьюва М. Школа віншування... С. 20–23; *Середа В.* Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Випуск 35–36. Львів, 2000. С. 387–399; *Ї ж.* Конструювання образу іншого та історичної ідентичності в Україні і Польщі: порівняльно-текстуальний аналіз шкільних підручників з історії. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*. Харків, 2003. С. 270–276.

³ Мацюк В. Написання підручників з історії в контексті «Стратегічного партнерства України і Польщі». *Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Materiały z konferencji naukowej na temat podręczników szkolnych i akademickich w Polsce i na Ukrainie, odbytej 18–19 września 2000 r.* Wyższe

рік у 1993 р. утворилася українсько-польська підручникова комісія для вирішення й узгодження взаємних претензій щодо висвітлення історії в підручниках обох держав, до якої увійшли вчені-історики, представники громадськості й освітяни Польщі та України. У польської сторони вже був багатий досвід діяльності таких комісій. Зокрема, на той час успішно діяла аналогічна польсько-німецька комісія, завданням якої стало узгодження висвітлення таких складних моментів в історії обох народів, як війни з хрестоносцями, період II світової війни, післявоєнний перерозподіл територій та примусове переселення людності. Результатом діяльності комісії було узгодження змісту підручників та поява публікацій, у яких досліджувався їхній зміст⁴. Подібний досвід співпраці існував і з білорусами⁵.

Перед українсько-польською комісією постали не менш складні завдання: узгодити спільну візію на проблеми середньовіччя – анексію Галицько-Волинської держави, Хмельниччину, драматичні події XX ст. – визвольні змагання 1917–1921 рр., події на Волині 1943 р., операцію «Вісла» та ін.⁶ Наразі в роботі цієї комісії відбулася двадцять одна сесія, що проходили в Україні та Польщі. Остання з них відбулася в Кракові 10–14 червня 2019 р⁷. Попри певні труднощі у справі досягнення компромісів в особливо контраверсійних питаннях, проблеми впровадження рішень комісії в практичній площині, її діяльність все ж мала значний вплив на зміст українських сюжетів у шкільних та академічних підручниках Польщі та польських сюжетів у відповідних українських виданнях. Більшість авторів дидактичної літератури намагалися писати в руслі толерантності та розуміння багатогранності історичного процесу.

Поляки та Польща починають фігурувати на сторінках українських підручників за доби середньовіччя – у період існування Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Вони представлені передусім як слов'яни, сусіди, в яких у цей період формується держава. Відносини з поляками трактуються, з одного боку, як ворожі – постійні конфлікти за прикордонні землі – Червенські міста, втручання польських королів (Болеслав I Хоробрий) у внутрішні конфлікти Русі. Однак, крім цього, фіксуються й позитивні сторони відносин. Відзначено, що руські князі часто укладали династичні шлюби з представниками польських династій, налагоджувалися торговельні зносини. В одному з підручників зазначено про приклад мирного співіснування обох народів. У 1129 р. руські купці були пограбовані польськими воїнами, ті поскаржилися київському князю Мстиславу, який, у свою чергу, написав про інцидент польському королю Болеславу. Той одразу відреагував, наказавши повною мірою відшкодувати купцям втрачене й покарати нападників⁸.

Szkole Pedagogicznej w Rzeszowie. Rzeszów, 2001. S. 25.

⁴ Suchowski A. Powstanie Warszawskie w niemieckich podręcznikach historii. *Wiadomości Historyczne*. 1995. № 4; Zrozumieć historię – kształtować przyszłość. Stosunki polsko-niemieckie w latach 1933–1949. Materiały pomocnicze do nauczania historii. Drezno-Wrocław, 2007; Ruckiewicz K. Historia Niemiec i stosunków polsko-niemieckich po 1945 w polskich podręcznikach do historii dla szkół średnich. *Zeszyty Niemczoznawcze*. 1999. № 1. S. 39–69.

⁵ Milewski J. Polsko-Białoruska komisja do spraw podręczników historycznych. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 1992. № 2. S. 127–130.

⁶ Sierczyk W. Polsko-Ukraińska Komisja Podręcznikowa. *Przeszłość – stan obecny – nadzieje. Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich*. S. 9–18; Полянський П. Про українсько-польську комісію експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії. *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 151–153.

⁷ XXI засідання Польсько-української комісії експертів із удосконалення шкільних підручників з історії та географії [Електронний ресурс]. *НАН України : сайт*. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5202>; Українсько-польське співробітництво в галузі історичної освіти: Матеріали та документи українсько-польської комісії експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії (1993–2013) / Упор. В. В. Бондар; відп. ред. О. А. Удод. Київ: Генеза, 2013.

⁸ Гісем О. Історія України. Підручник для 7-го кл. С. 103.

Після монгольської навали настає тривалий період бездержавності, внаслідок чого землі колишньої Русі потрапляють під контроль інших державних утворень – передусім Литви і Польщі. У підручнику 2010 р. зазначено, що в період XIII–XVI ст. Україна стала ареною боротьби іноземних поневолювачів – монголів, литовців і поляків – та українського народу⁹. Таким чином, поняття «національно-визвольна боротьба» екстраполюється на середньовіччя, модернізуючись відповідно до сучасних уявлень.

Під час висвітлення зазначеного періоду характерним є протиставлення політики двох «поневолювачів» – Литви і Польщі, причому завжди не на користь останньої. Литва презентується в більшості підручників як «литовсько-руська держава»¹⁰. Литовці позиціонувалися як визволителі від монгольського володарювання, що в мирний спосіб підпорядковували собі руські землі. Вони переймали звичаї, мову, віру Русі, яка перебувала, відносно литовців, на вищому цивілізаційному щаблі. Литва ніколи не асимілювала Русь – ця теза прослідковується у багатьох підручниках, що торкаються означеної тематики¹¹.

Паралельно з литовцями, землі Русі підпорядковують і поляки, політика яких виступає в підручниках різким контрастом із діями литовців. При оцінці поляків з'являються поняття «загарбник», «чужинець». Відзначено, що польська колонізація різко відрізнялася від литовської, оскільки поляки нехтували місцевими законами та звичаями¹². Польща, на відміну від мирного просування литовських князів на українські терени і їхнього перепідпорядкування від юрисдикції Золотої Орди, «загарбує» Галичину, запроваджує тут католицьку віру, поневолює селян, захоплюючи німецьку колонізацію міст, витісняючи звідти руський елемент¹³. У подальшому Польща просувається на українські землі, при цьому це просування означається в окремих підручниках термінами «насильницька колонізація», «приєднання», «іноземне панування». Основним негативним чинником стає при цьому конфесійний фактор – «чужа віра», «насадження католицизму та унії», «окатоличення»¹⁴. Наголошувалося, що з початком польського панування відчутно погіршилося соціальне становище українського населення. Містяни потерпали від нерівноправних правил торгівлі, селяни зазнавали дедалі інтенсивнішого закріпачення¹⁵. Як зауважено в одному з підручників, у містах на теренах України, влада в яких перебувала в руках іноземців, загострюються національно-релігійні протиріччя. Єдиним винятком був Кам'янець-Подільський, де зберігався відносний паритет¹⁶. Однак варто зауважити, що в більшості аналізованих підручників за період 2010–2018 рр. ці негативні зміни хоч і асоціювалися з переходом українських земель до Польського Королівства і політикою держави, у них не фіксується прямого отожднення з етнічністю, з «поляками».

Символічною подією, яка стала рубежем, що ознаменував початок польського/річпосполитського періоду української історії, стала Люблінська унія. У підручниках вона оцінюється по-різному: від «акту загарбання українських земель»¹⁷ до

⁹ Мисан В. Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. С. 76.

¹⁰ Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. Київ, 2002. С. 74; Мисан В. Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. С. 75.

¹¹ Гісем О. Історія України. Підручник для 7-го кл. С. 141; Смолій В., Степанков В. Історія України. Підручник для 7-го кл. С. 170.

¹² Мисан В. Вступ до історії України. Підручник для 5-го класу. С. 75; Пометун О., Костюк І., Малієнко Ю. Історія України (вступ до історії). Підручник для 5-го кл. С. 91; Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. К., 2002. С. 93–95.

¹³ Свідерський Ю., Ладиченко Т., Романишин Н. Історія України. Підручник для 7-го кл. С. 183–184.

¹⁴ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України. Підручник для 8-го кл. Київ, 2008. С. 68–69.

¹⁵ Швидько Г. Історія України. Підручник для 8-го кл. С. 17; Власов В. Історія України. Підручник для 8-го кл. С. 16.

¹⁶ Струкевич О., Романюк І., Пірус Т. Історія України. 8 кл. С. 16.

¹⁷ Швидько Г. Чорнобай П. Історія України. Підручник для 8-го кл. Київ, 2016. С. 29.

початку нової європейської доби у вітчизняній історії. До негативних наслідків унії автори підручників відносять ліквідацію залишків автономії земель колишньої Русі, посилення колонізації, а відтак погіршення становища українців. Водночас цей акт посприяв об'єднанню значної частини етнічних українських земель у межах однієї держави, а також привнесенню європейських традицій на український ґрунт. Власне позитивна характеристика наслідків цієї події ототожнюється з оцінкою річпосполитського періоду в українській історії. Польща, на думку багатьох авторів, стала містком для європейських впливів. Саме в цей період в Україну потрапляють і знаходять подальший розвиток ідеї гуманізму, реформації, передові на той час освітні й політичні тенденції, європейські традиції архітектури, містобудування, а також мистецтва, літератури та ін¹⁸.

Подальшу оповідь про події спільної українсько-польської історії в підручниках продовжено сюжетами, які стосуються козацьких повстань кінця XVI – початку XVII ст., що стали відповіддю на утиски українського населення та обмеження прав козацтва. Найвищим піднесенням польсько-козацького протистояння стала Хмельниччина – Національно-визвольна війна. У підручниках 1990-х рр., так само як і в новітніх виданнях, детально описано подієву канву 1648–1657 рр., причини цих подій. Подекуди натрапляємо на терміни та означення, притаманні радянській історіографії – «назрівання», «рушійні сили», «всенародна боротьба» та ін. У підручнику 2016 р. знаходимо визначення «історична необхідність війни», що була зумовлена полонізацією, національно-релігійним гнітом, презирством до української мови і культури¹⁹. Рудименти спостерігаємо й у визначенні характеру війни, яка включає етнічні конотації – «війна проти Польщі», «звільнення від польського панування» тощо.

Подібна ж схема панує у багатьох підручниках при висвітленні подій другої половини XVIII ст., відомих як Коліївщина. Багато сучасних термінів, концептів для характеристики Коліївщини, притаманних сучасним студіям, мають радянське коріння, але інакші акценти. Наприклад, до них належать «возз'єднання» (не з російським народом, а з українським народом Лівобережної України задля відновлення єдиної Гетьманщини), «боротьба» (уже не класова, а за національне визволення) та ін.

У визначенні причин Коліївщини, так само як і в радянські часи, продовжує домінувати формула «потрійного гніту» – соціально-економічного, релігійного та національного. Так само актуальним залишається образ ворога, характеристика якого зміщується від класовості (як це було в радянську добу) до національності і конфесії, які протистоять національному поступові українського народу. Головною ж стає теза про Коліївщину як продовження національно-визвольної боротьби українського народу, що почалась із серії козацьких повстань початку XVII ст. Коліївщина в багатьох сучасних публікаціях ототожнюється з Хмельниччиною. Обидві події вважаються «генетично-пов'язаними», як прояви «національно-визвольної боротьби українського народу». Кінцевим результатом цієї «другої Хмельниччини» мало стати відновлення Гетьманщини на Правобережжі, реставрація автономного устрою, елементи якого продовжували там існувати аж до кінця XVII ст. Образ «визволеної землі» (від польської адміністрації, католицьких, уніатських інституцій) й «відновлення козацької адміністрації» стає наріжним у більшості текстів.

Польська тематика зникає з українських підручників до середини XIX ст. і знову актуалізується у зв'язку з подіями польських повстань 1830-х і 1860-х рр., «весни народів» у Галичині. Поляки в цих сюжетах постають у кількох образах – великих землевласників (родина Потоцьких, Браніцьких), учасників повстанських рухів, польських політичних діячів. Ці образи здебільшого деперсоніфі-

¹⁸ Власов В. Історія України. Підручник для 8-го кл. С. 46–47.

¹⁹ Швидько Г., Чорнобай П. Історія України. Підручник для 8-го кл. Київ, 2016. С. 45.

ковані. Втім, період XIX ст. – доба бездержавності у поляків – мабуть єдиний, коли в текстах підручників на першому місці не стоїть держава – Польща. Однак, попри її відсутність як антагоністичної складової українсько-польських взаємин, елемент конфронтації в описанні моментів спільного минулого обох народів продовжує існувати.

Ідеться, наприклад, про польські повстання, які мали на меті відновлення втраченої державності. Обидві спроби протистояти Російській імперії у XIX ст. виявилися невдалими. Не останню роль у цьому, на думку авторів підручників, відіграло українське питання й особливості відносин між двома народами в той період. Поляки-повстанці – шляхтичі й землевласники нехтують інтересами українців – в основному селян, яких планують залучити на свою сторону під гаслом «За нашу і вашу свободу». Однак при цьому не визнають за українцями права на свою державу, включаючи українську етнічну територію до майбутньої польської держави²⁰.

Події 1848 р. – «весни народів» – у контексті українсько-польських взаємин презентовано в підручниках як вияв протистояння між представниками обох народів за право створення національних державних структур на території Галичини. І поляки, і українці вважали цю землю своєю і не бажали поступатися. Як відзначено в одному з підручників, польські й українські ідеї були багато в чому споріднені, однак польська сторона відмовлялася визнавати за українцями права на самобутність²¹. Інший автор відмічає, що поляки вважали українців штучною нацією, відтак не рахувалися з їхніми інтересами²². У текстах підручників можна зустріти протилежні висновки щодо змісту польського й українського рухів. За однією з версій, австрійський уряд неодмінно захищав інтереси поляків²³. Згідно з іншою – австрійці використовували український рух задля послаблення польського. Проте існує й консолідуюча позиція, згідно з якою, австрійська влада маніпулювала польськими та українськими інтересами, зіштовхуючи їх задля втримання стабільності імперії. Зокрема зазначено, що українці й поляки конфліктували між собою за землю і вплив у краї замість того, щоб разом протистояти імперії²⁴.

Варто відзначити, що польська тема в підручниках актуалізується під час висвітлення взаємних конфліктів. Прикладом цьому є тема протистояння в Галичині на початку XX ст., проявом якого стали вбивства намісника Галичини поляка Анджея Потоцького та українського студента Коцика. Наголошено, що замах на високопосадовця був використаний польськими шовіністичними колами задля наступу на українство і фальсифікації виборів до місцевого сейму²⁵. Негативний імідж поляків як противників і антагоністів українства в Галичині підкреслюється авторами в сюжеті про Першу світову війну. Поляки, користуючись тимчасовою російською окупацією краю, посприяли закриттю українських шкіл, а після повернення австрійців звинуватили українців у зраді інтересів імперії²⁶.

З розпадом Австро-Угорської імперії і початком революційних подій українсько-польські взаємини знову загострюються. Причиною протистояння знову послужила територія Галичини і Львів, де обидва народи прагнули збудувати свою державу. У підручниках відзначається більша консолідованість поляків у справі боротьби за територію. Відзначено, що поляки Львова вороже ставилися до ідеї

²⁰ Струкевич О. Історія України. Підручник для 9 кл. С. 201; Власов В. Історія України. Підручник для 9 кл. С. 149; Пометун О., Гупан Н., Смагін І. Історія України. Підручник для 9 кл. С. 127.

²¹ Струкевич О. Історія України. Підручник для 9 кл. Київ, 2009. С. 201, 222.

²² Пометун О., Гупан Н., Смагін І. Історія України. Підручник для 9 кл. С. 65.

²³ Турченко Ф., Мороко В. Історія України. 9 кл. С. 41.

²⁴ Сорочинська Н., Гісем О. Історія України. Підручник для 9 кл. С. 11.

²⁵ Пометун О., Гупан Н., Смагін І. Історія України. Підручник для 9-го кл. С. 170; Турченко Ф., Мороко В. Історія України 9 кл. С. 301; Власов В. Історія України. Підручник для 9 кл. С. 253.

²⁶ Власов В., Кульчицький С. Історія України. Підручник для 10-го кл. С. 19.

української держави, оскільки були віддані ідеї Великої Польщі²⁷. У той час, коли українці оволоділи Львовом у листопаді 1918 р. і вважали це перемогою, поляки трактували листопадові події початком боротьби за свою державу²⁸. Подальші події трактуються як польська агресія проти ЗУНР, українсько-польська війна. В окремих виданнях відзначено трагедію війни для обох народів, які століттями жили сусідами й вважали цю землю своєю батьківщиною.

Чи не єдиною позитивною сторінкою в історії українських взаємин, як впливає зі шкільних підручників, був союз Пілсудського і Петлюри задля спільної боротьби проти більшовиків. Однак і в цьому питанні автори підручників розходяться в поглядах. З одного боку, такий союз вважався корисним для української справи, трактувався як наріжний камінь для зміцнення відносин між обома народами й державами в сьогоденні²⁹. З іншого боку, відзначалося, що поляки, користуючись союзницькими відносинами під приводом визволення від більшовицьких військ фактично окупували Україну. З перших днів окупації поляки почали експропріацію продуктів, грабунки населення, погроми, що викликало антипольські збройні виступи³⁰.

Міжвоєнний та післявоєнний періоди у відносинах двох народів у підручниках знову відзначено смугою конфліктів. Географічно опис цих взаємин обмежується Західною Україною. Йдеться про становище українців у Другій Речі Посполитій, події на Волині 1943 р., операцію «Вісла». Найбільш мирним із цих сюжетів автори підручників відзначають перший. Попри те, що він був сповнений конфронтаціями з обох боків, а саме колоніальною економічною політикою, пацифікацією, полонізацією, а також вбивствами польських посадовців з українського боку, відзначено й спроби мирного залагодження конфліктів. Зокрема, оповідається про діяльність волинського воєводи Генрика Юзевського, який намагався налагоджувати польсько-українські взаємини, наголошуючи, що Волинь має стати осередком порозуміння між двома народами. Одним із прикладів «нормалізації» таких взаємин стало представництво українських політичних партій у польській Сеймі, участь українців у польській армії³¹.

Утім, спроби мирного порозуміння розбилися об трагічні події на Волині 1943 р. В усіх підручниках, які торкаються цієї теми, волинські події описані доволі побіжно як констатація факту самого конфлікту, в основі якого лежали давні історичні протиріччя між поляками й українцями, що загострилися в умовах війни й були значною мірою спровоковані діями німецьких та радянських спецслужб. Відзначаючи набір причин, що призвів до трагічного фіналу, виявами якого стали тисячі загиблих й цілком винищені села, автори одного з підручників все ж зазначили, що «історична і реальна справедливість, яка була на боці українців, зіткнулася із непоступливістю польських мешканців краю, які подібно вважали ці терени своєю батьківщиною».

Продовженням воєнного конфлікту між українцями й поляками на західно-українських теренах в підручниках є операція «Вісла» – насильницька депортація українців з етнічних територій у західні райони та вглиб Польщі. Їй передували обміни територіями між Польщею та СРСР, які супроводжувалися масовими міграційними процесами, що спочатку мали напівдобровільний характер, а згодом переросли в насильницькі акції. Причинами акції, як зазначається в текстах, стало намагання комуністичної влади Польщі створити однопартійну державу,

²⁷ Пометун О., Гупан Н. Історія України. Підручник для 10-го кл. С. 126.

²⁸ Ресет О., Малій О. Історія України. Підручник для 9-го кл. С. 175.

²⁹ Власов В., Кульчицький С. Історія України. Підручник для 10-го кл. С. 113.

³⁰ Пометун О., Гупан Н. Історія України. Підручник для 10-го кл. С. 145–146.

³¹ Мудрий М., Аркуша О. Історія: Україна і світ. Підручник для 10 кл. С. 199–200.

«остаточно вирішивши українське питання»³² і освоїти «віднайдені землі»³³. Ця акція супроводжувалася насильницькими діями, вбивствами, спаленнями помешкань. Автори підручників визнають операцію «Вісла» злочином проти людяності та етнічною чисткою. Основним фігурантом цього злочину названо «польську комуністичну владу», «польську сторону», хоча й зазначається, що активними учасниками здійснення депортацій виступали поляки – члени терористичних угруповань, які знущалися й деморалізували українське населення³⁴. Ці події, як зазначено в одному з підручників, справили гнітюче відчуття кривди й особистої трагедії у свідомості переселенців та їх нащадків³⁵. Взагалі події Другої світової війни та етнічних депортацій післявоєнного періоду залишили глибокий слід в історичній пам'яті обох народів. Однак їх трактування й понині різняться в обох сторін. Українці вважають їх причиною політику Другої Речі Посполитої, поляки ж, підкреслює один із авторів – діяльність організацій ОУН і УПА³⁶.

Власне інформацією про операцію «Вісла» в підручниках фактично завершується оповідь про історію українсько-польських взаємин. У хронологічно пізніших сюжетах ця тема відсутня.

У більшості проаналізованих підручників поляки, як представники етносу, народу, представлені в незначній мірі. Їх замінює образ Польщі як держави, й відносини українців з поляками розглядаються лише крізь призму державну чи політичну. Поляки, як представники етносу, фігурують у текстах хіба лише в статистичних даних, що ілюструють національний склад українських теренів географічно й хронологічно. Порівняно з попереднім поколінням українських шкільних підручників, у сучасних виданнях старі радянські категорії, а також етноцентричні конотації не такі очевидні. У них має місце спроба пошуку компромісів, виявлення першопричин конфліктів, уникнення однобічної їх характеристики й безальтернативних оцінок. У цілому ж, картина українсько-польських взаємин у вітчизняних підручниках постає у вигляді низки перманентних конфліктів, які змінюють один одного впродовж історичного минулого – від боротьби за Червенські міста у середньовіччі до операції «Вісла» у ХХ ст. Власне сюжети про конфлікти подаються як єдина альтернатива відносин обох народів, цілком витісняючи інші їх сторони. Відтак у читача створюється враження засадничої ворожості поляків/Польщі до українства й відсутності іншої альтернативи подібного стану речей.

References

Bomsdorf, F. & Bordiuhov, H. (2003). *Uchebnyky istorii: nosytely stereotypov, pamiat o konfliktakh ili istochnyk dlia vzaymoponymaniya* [History textbooks: Stereotypes, Memory of Conflicts, or a Source for Mutual Understanding]. *Rossiya i strany Baltii, Tsentralnoj i Vostochnoj Evropy, Yuzhnoho Kavkaza, Tsentralnoj Azii: starye i novye obrazy v sovremennykh uchebnykakh istorii*. – Russia and the Baltic States, Central and Eastern Europe, South Caucasus, Central Asia: Old and New Images in Modern History Textbooks. Moscow, Russia.

Burneiko, I., Khlіbovska, H., Kryzhanovska, M. & Naumchuk, O. (2017). *Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl.* [History of Ukraine. Textbook for IX cl.]. Ternopil, Ukraine.

Danylenko, V. & Smolnitska, M. (2019). *Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11-ho kl.*

³² Мудрий М., Аркуша О. Історія: Україна і світ. Підручник для 11-го кл. С. 57.

³³ Пометун О., Гупан Н. Історія України. Підручник для 11-го кл. С. 87; Струкевич О., Дровозюк С. Історія України. Підручник для 11-го кл. С. 18–19.

³⁴ Мудрий М., Аркуша О. Історія: Україна і світ. Підручник для 11-го кл. С. 57; Кульчицький С., Власов В. Історія України. Підручник для 11-го кл. С. 22.

³⁵ Струкевич О., Дровозюк С. Історія України. Підручник для 11-го кл. С. 22.

³⁶ Мудрий М., Аркуша О. Історія: Україна і світ. Підручник для 11-го кл. С. 59.

[History of Ukraine. Textbook for XI cl.]. Kyiv, Ukraine.

Dashkevych, Ya. (1993). Shliakhy podolannia uperedzhen (pereshkody normalizatsii polsko-ukrainskykh stosunkiv) [Ways to overcome prejudices (obstacles to the normalization of Polish-Ukrainian relations)]. Polish-Ukrainian Studies (Vol. 1: Ukraine – Poland: Historical Heritage and Public Consciousness) (Abstracts of papers. 1992, pp. 26–30). Kyiv, Ukraine.

Hisem, O. (2015). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for VII cl.]. Ternopil, Ukraine.

Honcharenko, N. & Kushnarova, M. (2001). Shkola inshuvannia [School of othering]. *Krytyka – Critique*, 4 (42), 20–23.

Hupan N., Smahin I. & Pometun O. (2015). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for VII cl.]. Kyiv, Ukraine.

Istorychna osvita v polikulturnomu suspilstvi: vyklyky ta perspektyvy dlia Ukrainy (2011) [Historical education in a multicultural society: challenges and prospects for Ukraine] (Abstracts of papers). Kyiv, Ukraine.

Janmaat, J. G. (2007). The «Ethnic Other» in Ukrainian History Textbooks: The Case of Russia and the Russians. *Compare: a Journal of Comparative Education*. 37(3), 307–324.

Kasianov, G. (2002). Rewriting or Rethinking? Contemporary Ukrainian Historiography and Nation-Building. In Taras Kuzio & Paul D'Aniery (ed). *Dilemmas of State-led National Building in Ukraine*. Westport.

Khlibovska, H., Naumchuk, O., Kryzhanovska, M., Hyrych, I. & Burneiko, O. (2019). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11 kl. [History of Ukraine. Textbook for 11 cl.]. Ternopil, Ukraine.

Kulchytskyi, S. & Vlasov, V. (2018). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 11 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Kulchytskyi, S. & Vlasov, V. (2019). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 11 classes]. Kyiv, Ukraine.

Kulchytskyi, S. & Liebidieva, Yu. (2010). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 10 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Mudryi, M. & Arkusha, O. (2018). Istoriiia: Ukraina i svit. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 10 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Mudryi, M. & Arkusha, O. (2019). Istoriiia: Ukraina i svit. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. [History: Ukraine and World. Textbook for 11 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Mysan, V. (2010). Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho klasu. [Introduction to the history of Ukraine. Textbook for V cl.]. Kyiv, Ukraine.

Pometun, O. & Hupan, N. (2018). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 10 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Pometun, O., Kostiuk, I. & Maliienko, Y. (2013). Istoriiia Ukrainy (vstup do istorii). [History of Ukraine. Introduction.]. Kyiv, Ukraine.

Reient, O. & Malii, O. (2009; 2017). Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Sereda, V. (2000). Vplyv polskykh ta ukrainskykh shkilnykh pidruchnykyv z istorii na formuvannia polsko-ukrainskykh etnichnykh stereotypiv [The influence of Polish and Ukrainian school textbooks of history on the formation of Polish-Ukrainian ethnic stereotypes]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. – Bulletin of Lviv University. The Historical Series*, (35–36), 387–399. Lviv, Ukraine.

Sereda, V. (2003). Konstruiuvannia obrazu inshoho ta istorychnoi identychnosti v Ukraini i Polshchi: porivnialno-tekstualnyi analiz shkilnykh pidruchnykyv z istorii. [Constructing an image of other and historical identity in Ukraine and Poland: a comparative textual analysis of school history textbooks]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva. Zbirnyk naukovykh prats.*

– Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society. Collection of scientific works, 270–276. Kharkiv, Ukraine.

Shvydko, H. & Chornobai, P. (2016). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 8-ho kl [History of Ukraine. Textbook for 8 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Shvydko, H. (2008). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 8 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Smolii, V. & Stepankov, V. (2015). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Sorochynska, N. & Hisem, O. (2017). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Ternopil, Ukraine.

Sorochynska, N. & Hisem, O. (2019). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 11 cl.]. Ternopil, Ukraine.

Strukevych, O. & Drovoziuk, S. (2019). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 11 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Strukevych, O. (2009). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Strukevych, O. (2016). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Sviderskyi, Yu., Ladychenko, T. & Romanyshyn, N. (2007). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 7-ho klasu. [History of Ukraine. Textbook for 7 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Turchenko, F. (2010). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 10 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Turchenko, F. & Moroko, V. (2017). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Vlasov, V. (2015). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 7 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Vlasov, V. (2016). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 8 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Vlasov, V. (2017). *Istoriia Ukrainy*. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. [History of Ukraine. Textbook for 9 cl.]. Kyiv, Ukraine.

Yakovenko, N. (2002). *Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uiavlennia ta idei v Ukraini XVI–XVII st.* [Parallel world. Research on the history of ideas in Ukraine 16th–17th st.]. Kyiv, Ukraine.

Yakovenko, N. (1997). *Braty/vorohy abo poliaky ochyma ukraintsia XVII–XVIII stolit* [Brothers/enemies or Poles through the eyes of a Ukrainian of the 17th–18th c.] *Nezalezhnyj kulturolohichnyi chasopys «Yi» – Independent culturological magazine “Yi”*. 10, 156–167.

Zashkilniak, L. (2009). *Istoriia «svoia» i istoriia «chuzha»* [History is «own» and history is «foreign»]. *Krytyka – Critique*. 9–10, 143–144.

Zashkilniak, L. (2011). *Obraz Polshchi i poliakiiv u suchasni Ukraini* [The image of Poland and Poles in modern Ukraine]. *Problemy slovianoznavstva – The problem of Slavic studies*. 60, 63–72.

Батуріна Світлана Сергіївна – кандидатка історичних наук, науковий співробітник, відділ української сторіографії, Інститут історії України НАН України (вул. Грушевського, 4, Київ, Україна).

Baturina Svitlana S. – Ph.D. In Historical Sciences, Researcher, Department of Ukrainian historiography, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (4 Hrushevs-koho Str., Kyiv, Ukraine),

E-mail: baturina@ukr.net

THE IMAGE OF POLES AND POLAND IN UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS

The purpose of the article is to analyze the formation of the image of relations between Ukrainians and Poles during the long period from the Middle Ages to the middle of the twentieth century by analyzing modern school textbooks. Among the main objectives of the publication is to track changes that have (or have not) occurred in the perception and relationship of the nearest neighbor, compared to the previous generation of Ukrainian textbooks. How do they represent the Poles, the Polish state and the common past from the Middle Ages to the present? **The methodological basis** of the publication is the deconstruction of the texts of Ukrainian school textbooks for grades 5–11. **The scientific novelty** lies in the first comprehensive analysis of such a volume of textbook texts in a given context. **Conclusions.** Poles and Poland appear in the textbooks during certain historical periods, each of which is highlighted in the textbooks by specific economic, political and social factors: the Middle Ages – dynastic contacts and militaristic conflicts between the Polish kings and Russians; 14th – first half of 16th centuries – the Commonwealth period from the subordination by Poland the territory of the Galicia-Volyn principality and the former territories of Russia to Khmelnytskyi war; the end of 18th–19th centuries – from the Koliivshchyna to the restoration of the Polish state; period of the 20th century. Common feature for all these periods, despite the specifics and uniqueness, is the existence of conflict. The history of Poland and the Ukrainian-Polish relationship is actualized in textbooks almost exclusively because of a confrontation between the two nations in the political or military aspects.

In most of the textbooks Poles, as representatives of the ethnic group are represented to a very small extent. They are replaced by the image of Poland as a state, and the relations of Ukrainians with the Poles are considered only through the prism of state or political. The Poles, as representatives of the ethnic group, appear in the texts, except in statistics, illustrating the national composition of the Ukrainian territories geographically and chronologically. Compared to the previous generation of Ukrainian school textbooks, in modern editions old Soviet categories and ethnocentric connotations are not so explicit. Authors attempt to find compromises, identify the root causes of conflicts, avoid their unilateral characterization, and make no alternative assessments.

Keywords: Poland, Poles, textbooks, history of Ukraine, image of «other».

Дата подання: 9 жовтня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 16 листопада 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Батуріна С. Образ поляків і Польщі в українських шкільних підручниках. *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 52–62. DOI: 10.5281/zenodo.4394415.

Цитування за стандартом APA

Baturina, S. (2020). *Obraz poliakiv i Polshchi v ukrainskykh shkilnykh pidruchnykakh* [The image of Poles and Poland in Ukrainian School Textbooks]. *Sivrianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, 52–62. DOI: 10.5281/zenodo.4394415.